

**ПАВЛО ФИЛИПОВИЧ ПРО ЄВГЕНА ГРЕБІНКУ
В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНИХ ОБСТАВИН
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

У статті аналізується рецепція постаті Євгена Гребінки, стильових рис його творчості, взаємин із Тарасом Шевченком у студіях Павла Филиповича 1920-х років.

Ключові слова: ранній романтизм, котляревщина, Є. Гребінка, Т. Шевченко.

Volodymyr Polishchuk. Pavlo Fylypovych on Yevhen Hrebinka in the literary context of the first half of the 19th century

The paper analyzes the reception of Yevhen Hrebinka's personality, his literary style, and relations with Taras Shevchenko which found expression in Pavlo Fylypovych's studies of the 1920s.

Key words: Early Romanticism, Kotliarevsky kitsch, Yevhen Hrebinka, Taras Shevchenko.

Павла Петровича Филиповича, знаного поета-неокласика, перекладача й літературознавця-компаративіста (передовсім!), небезпідставно називають одним із найґрунтовніших і найкомпетентніших знавців українського й зарубіжного письменства кінця XVIII – середини XIX століть, що стосовно української літератури іменується періодом раннього українського романтизму. Тут варто хіба застерегти, що П. Филипович був досить компетентним і в інших літературних епохах, а також не цурався різних дослідницьких методологій. І все ж означений щойно період розвитку літератури для нього був “найріднішим”, як і порівняльне літературознавство – улюбленою й найчастіше вживаною ним методологією. Вихований і вивчений передовсім на російській літературі передпушкінської (насамперед поезія Є. Баратинського) й пушкінської пори, П. Филипович доволі природно й легко за сприятливих обставин українського відродження 1920-х років “переключився” на осмислення тенденцій розвитку нової української літератури, від І. Котляревського починаючи.

Відносна легкість і природність (принаймні так видається) переведення наукової уваги П. Филиповича на літературу раннього українського романтизму пояснюється ще й обставинами особистісного плану: він мав виняткову ерудицію, досконало володів джерельною базою означеного часу, різносемантичними архівними матеріалами, періодичними виданнями тощо. Невипадково колеги і студенти називали його “ходячою енциклопедією”.

Осмисленню українського літературного процесу першої половини XIX століття П. Филипович присвятив десятки статей, заміток, розвідок, ставши, зокрема, одним із найавторитетніших учених-шевченкознавців: написав понад двадцять студій на шевченківську тематику, більшість із яких і донині зберігає наукову цінність [див.: 5]. Прикметною особливістю його наукових студій було й те, що він прагнув кожну осмислену ним стрижневу проблему вписувати в ширший суспільний, культурологічний і літературний контексти, від чого вартісність його досліджень тільки зростала. До того ж учений брав до уваги не лише простір Російської імперії, а й загальноєвропейський, проводив типологічні паралелі. “П. Филипович уважав, – пише В. Дорошенко, – що традиції європейського романтизму певною мірою вплинули не лише на ідейно-тематичну сферу Шевченкової поезії, але й на її емоційний колорит, архітектоніку, на взаємодію ліричних і драматичних елементів у творах” [1, 204]. Такий компаративний – українсько-європейський – вектор Филиповичевих досліджень достатньо високо оцінюється й нині. Назвавши статтю П. Филиповича “Шевченко і романтизм” блискучою, Г. Грабович зауважує, що в ній автор “відзначив

поступове, органічне сприйняття українським суспільством “різноманітних романтичних форм та моделей (осіанізм, байронізм)...” [див.: 1, 204].

Характеристиці раннього українського романтизму, особливостям його зародження й функціонування П. Филипович присвятив цілу низку розвідок: “До історії раннього українського романтизму”, “Шевченко і романтизм”, “Шевченко і Гребінка”, “Поет огненного слова”, “До студіювання Шевченка та його доби”, “Шевченко і декабристи” та ін. Цілком природно, що, ґрунтовно досліджуючи українське письменство першої половини ХІХ ст., спадщину Т. Шевченка, він не оминув своєю увагою й постаті Є. Гребінки, чия творчість (ба навіть усе життя) вкладається в цей часовий період. А коли взяти до уваги, що доля в той час тісно звела Є. Гребінку з Т. Шевченком, то фігурування імені першого з них у працях П. Филиповича бачиться просто неминучим. До імені й доробку Є. Гребінки П. Филипович звертається в кількох своїх працях, окремішньо серед яких стоїть розвідка “Шевченко і Гребінка”. Крім неї, слід згадати праці “До історії раннього українського романтизму”, “Пушкин в українській літературі”, “Відгуки Бюргерової “Ленори” в українській літературі”, “Перший переклад з Шевченка російською мовою”, “Соціальне обличчя українського читача 30–40-х рр. ХІХ в.” та ін.

Погляньмо передовсім на певний особистісно-біографічний аспект дослідження творчості Євгена Гребінки в студіях П. Филиповича. Цей аспект поданий не надто розлого, але й означені “штрихи” характеризують і самого письменника, і літературний процес пори раннього романтизму. Найпоказовіша тут, звісно, розвідка “Шевченко і Гребінка”, у якій П. Филипович зауважує, що “Гребінка був справжній літератор”, “був помітною постаттю в українському письменстві, що починало поволі відроджуватись” [5, 78]. Водночас літературознавець звертає увагу й на такі особистісні риси характеру Є. Гребінки, які помітно детермінували і його роль, і його місце в письменстві перших десятиліть ХІХ ст. П. Филипович відзначає “лагідну вдачу” Є. Гребінки, тут же констатує, що “він був консерватор” [5, 79], убачаючи консерватизм передусім у суспільних поглядах Євгена Павловича, хоча певною мірою і в літературі теж, а також висловлює вельми знакове в контексті цієї теми судження про те, що “він (Гребінка. – В.П.) такий підлеглий різним літературним впливам...” [5, 82].

Певно, П. Филипович убачав безпосередній зв’язок між особистісною вдачею письменника та його літературними позиціями (і не тільки стосовно Є. Гребінки), тому не ігнорував можливість скористатися таким аргументом у своїх дослідженнях. Тож у розвідці “Перший переклад з Шевченка російською мовою”, говорячи про поета й перекладача Миколу Гербеля, котрий мав дружні зв’язки з Євгеном Гребінкою й відчував творчий вплив останнього на свої писання, П. Филипович, гадаємо, не випадково цитує Гербелеву характеристику Гребінки: “Натура Евгения Павловича была одна из самых симпатичных; его благодущие располагало к нему с первой встречи. Узнав ближе, нельзя было не полюбить его от всей души. Все, сходящиеся с Гребенкой, вспоминают о нем с особенною теплотою...” [5, 193].

Увага П. Филиповича до Є. Гребінки саме у працях шевченківської тематики, саме в сув’язі з постаттю Т. Шевченка, звісно, була не випадковою. Можливо, й особистість письменника, і наукова увага до неї мали певний “допоміжний” характер для розв’язання вченим ширших, глобальніших завдань. Такими завданнями були, по-перше (а може, рівночасно), різногранна шевченкознавча проблематика; по-друге (чи й рівночасно), з’ясування особливостей становлення й розвитку раннього українського романтизму.

У тій же “концептуальній” статті “Шевченко і Гребінка” (знакове тут, мабуть, і те, що першим названий Шевченко), яка цілком може розглядатися поряд із дослідженнями про ранній український романтизм, П. Филипович з’ясовує особисті і творчі зв’язки двох знаних українських письменників, передовсім роль Є. Гребінки в літературному становленні Т. Шевченка і проблему можливих творчих взаємовпливів між ними. Щодо ролі Є. Гребінки в літературному становленні Т. Шевченка, то тут П. Филипович, полемізуючи з першими Шевченковими біографами М. Чалим та О. Кониським, котрі вели мову про значну роль Є. Гребінки в літературній долі Т. Шевченка (у М. Чалого: “Гребінка близько взяв до серця жалюгідне становище юнака (Шевченка. – В.П.), почав часто запрошувати його до себе, давати йому читати книги, інформував про різні корисні відомості, допомагав грошми...” [цит. за: 5, 74]), стриманіше висловлюється про вказану Гребінчину місію, визнаючи помітні, але не вирішальні відповідні заслуги Євгена Павловича: “Гребінка відігравав певну роль у Шевченковому житті...” [5, 75]. Водночас зауважується, що та роль була переважно, сказати б, “організаційна”, по-людськи сприятлива, тому, безсумнівно, важлива й заслуговує на вдячність і увагу.

Тимчасом перші Шевченкові біографи, зосібна О. Кониський, мовили про те, що Є. Гребінка й у літературно-творчому плані “ростив” Т. Шевченка, мовляв, першим прилучивши молодого Тараса до здобутків Пушкінової музи, зокрема й через власний переклад “Полтави” [див.: 5, 74]. П. Филипович із таким судженням не погоджується й далі розгортає свої міркування, базовані на конкретній текстологічній роботі з творами Є. Гребінки й Т. Шевченка.

Аналізуючи різні джерела (листи, спогади тощо), учений заперечує деякі раніші судження щодо часу обізнаності Є. Гребінки з ранніми поетичними творами Т. Шевченка, відносить це знайомство до 1838 року: “...Можна зробити додатки і поправки до раніше наведених висновків Кониського: Гребінка знав ранні спроби Шевченкові, захоплювався ними, ще восени 1838 року збирався друкувати їх у своєму “Збірникові”, в якому Шевченко взагалі брав діяльну участь... Гребінка вводив Шевченка в ширше літературне оточення” [5, 77]. Водночас, мовлячи про Гребінчину прихильність до творів Шевченка, П. Филипович зауважує, що “Гребінчине захоплення Шевченковими творами було сильне, але не глибоке – якесь “гастрономічне”, панське” [5, 77]. Попри відомі Гребінчині заслуги в долі Т. Шевченка, попри щире, добру, людяну вдачу Євгена Павловича, на які звернув увагу П. Филипович, літературознавець усе ж уточнює, що “нема даних для висновку, що Шевченків зв’язок з Гребінкою був міцний та інтимний” [5, 79]. Основою для такого твердження він вважає повну відсутність листування між двома письменниками й лише одну принагідну згадку про Є. Гребінку в повісті Т. Шевченка “Близнець”.

П. Филипович, мовлячи про Є. Гребінку як про одного з Шевченкових попередників у письменстві, фактично заперечує хоч якийсь літературний вплив попередника на наступника. Але проблема літературного впливу в розвідці “Шевченко і Гребінка” порушена й осмислена достатньо широко та ґрунтовно: “Хто ж на кого вплинув?” – ставить питання дослідник. Передусім він зіставляє дуже схожі сцени з русалками в поемі Є. Гребінки “Богдан” і в Шевченковій “Причинній”, проводить хронологічний, документальний і текстологічний аналіз уривків і підсумовує: “Очевидно, це й була одна з тих (поезій, власне – “Причинна”. – В.П.), що так захопила Гребінку восени 1838 року, і він, такий підлеглий різним літературним впливам, хоч і мав уже певне літературне ім’я, користується, на нашу думку, дечим з рукописного Шевченкового твору для своєї російської поеми “Богдан”...” [5, 82].

П. Филипович проводить і певні типологічні паралелі (“чисто зовнішню подібність”) між Гребінчиним “Прологом” у поемі “Богдан” і Шевченковим “Великим льохом”, між тим же “Прологом” і Шевченковим “Никитой Гайдаем”, між Гребінчиним “Українським Бардом” і Шевченковим “Перебендею”, котрого, до слова, Тарас Григорович присвятив Євгенів Павловичу. Але в цих випадках про впливи не йдеться.

Інша вельми цікава картина бачення вченим творчості Є. Гребінки лежить у площині осмислення ним явища раннього українського романтизму, а ще ширше – стильового спектра нашого письменства перших десятиліть ХІХ ст. Передусім варто зауважити, що в його дослідженнях про ранній романтизм Є. Гребінка фігурує ледь не епізодично. Можна твердити, що на відміну від Л. Боровиковського і П. Гулака-Артемівського, яких П. Филипович постійно й переконливо кваліфікує як піонерів раннього українського романтизму, Є. Гребінці він відводить роль хіба що симпатика й до певної міри їх послідовника. Із деяких акцентів помітно, що на якомусь етапі в ХІХ ст. Є. Гребінці віддавалася означена стильова “пальма першості”, але тоді ж вона була й “оскаржена”. Цей “рух” відзначив і П. Филипович. У великій статті “Відгуки Бюргерової “Ленори” в українській поезії” він зауважує: “Не даремно, коли Костомаров в своєму “Обзорі сочинений, писанных на малороссийском языке”, друкованому в збірникові “Молодик на 1884 год”, висловив думку, що “Гребенка первый отошел от прежнего народнического направления”, то “примечание корректора” внесло поправку: “Кажется, не Гребенка, а Боровиковский в своих балладах” [3, 189]. А ще раніше, у передмові до творів О. Пушкіна українською мовою – “Пушкін в українській літературі”, П. Филипович саме Л. Боровиковського назвав “зачинателем українського романтизму” [див.: 4, VI].

Однак П. Филипович не залишив без уваги й характеристики стильових параметрів Гребінчиних творів, стильових шукань самого письменника. Судячи з Филиповичевих досліджень, Є. Гребінка у своїй творчості теж пройшов очевидну стильову еволюцію, теж не був бездумним і безталанним резонатором чужих ідей і знахідок. Передусім учений розглядає творчість Є. Гребінки в річищі т. зв. “котляревщини” – наслідування бурлескно-трагестійної манери “Енеїди” І. Котляревського. Оцінюючи нарис М. Зерова “Нове українське письменство”, в якому автор означає й загалом критично оцінює явище “котляревщини” в літературі першої половини ХІХ ст., і констатувавши, що “почасти Квітку та Гребінку” М. Зеров теж зараховує до “плеяди” наслідувачів Котляревського, П. Филипович далі аналізує слушність чи хибність міркувань свого колеги-неокласика, зокрема і стосовно Є. Гребінки. Павло Петрович у статті “До історії раннього українського романтизму”, схарактеризувавши покоління “літературних однолітків” Котляревського й тих, хто вийшов “на літературний шлях уже по смерті Котляревського” (творчість Є. Гребінки, як видно, накладалася на обидві групи), висловлює сумнів у тому, що надалі М. Зеров “зверне належну увагу на перші кроки нової, відмінної від Котляревщини літературної манери” [3, 71]. Тому він і береться детальніше розібратися в цьому важливому питанні. П. Филипович, зокрема, зауважує, що, “безперечно, ще в 20–30-х роках 19 століття поруч з міцним впливом “Енеїди” помітимо і виразний протест проти стилю Котляревського, і свідомі спроби дати щось інше” [3, 71]. Серед шукачів “чогось іншого” П. Филипович називає насамперед П. Гулака-Артемівського, котрого кваліфікує “безумовно найвидатнішим представником школи Котляревського”, який “вже в середині 20-х років прямує до інших джерел – до народної пісні (своєї) і балади (чужої)” [3, 72].

У контексті цих міркувань П. Филипович, який шукав і знаходив серед нечисленних творів українських письменників 1820–1830-х років “спроби в романтичному дусі”, називав їх цікавим і помітним явищем, відводить певне місце і Є. Гребінці. Зокрема у цитованій розвідці дослідник публікує Гребінчин лист до його вчителя в Ніжинському ліцеї Івана Кульжинського, датований 18 листопада 1832 року. У цьому листі Є. Гребінка пише: “Боровиковський в Козаке неподражаем; он облагородил язык малорусский, представленный на суд публики Г-м Котляревским в трактирно-бурлацких формах. Словом... Украинский Альманах мне нравится как родной цветок, как первый звук оживающей народной поэзии, как доказательство, что украинцы начинают (в добрый час) чувствовать самобытность своей литературы” [3, 73]. Для П. Филиповича цитовані судження “надзвичайно цікаві”, бо засвідчують, що Гребінчині симпатії до Котляревського не перешкоджають йому “висловити в листі незадоволення Котляревським і палко вітати твір романтичний, що з’явився на ґрунті народно-поетичному” [3, 73]. Проаналізувавши деякі інші літературні явища того часу, дослідник насамкінець висновок: “Всі ці матеріали доводять, чому і Гулак-Артемівський, і Гребінка (і інші, напр., Квітка) робили спроби відійти від травестійної манери Котляревського (що, безперечно, спиралась на народні юмористичні оповідання, казках, прислів’ях і т.п.) до іншої манери, збудованої на народній пісні – ліричній та історичній – з певним ухилом в бік літературних традицій інших народів” [3, 75].

Отже, можемо констатувати, що Є. Гребінка був досить чутливим до літературних віянь свого часу та в міру таланту й характеру реагував на них. Інша річ, що він у міру тих же таки таланту й характеру не був послідовним у своїх літературно-естетичних симпатіях. Тут знову доречно згадати притаманні йому риси: окрім добродушності й лагідної вдачі, світоглядний і певною мірою творчий консерватизм, піддатливість літературним впливам. Очевидно, що Є. Гребінка не мав лідерських щодо літературного процесу здібностей і амбіцій. П. Филипович у статті “Перший переклад Шевченка російською мовою” наводить дуже симптоматичні судження М. Гербеля про Є. Гребінку: “Первые труды его на малороссийском языке имели слишком ограниченный круг читателей; русскими же стихотворениями, к которым перешел Гребенка, трудно было обратить на себя внимание в то время, когда еще действовал Пушкин и вся окружающая его плеяда даровитых поэтов. Гребенка понял это и решил посвятить свою деятельность повествовательной прозе”. І цікаве резюме від П. Филиповича: “Гербель цілком задоволений з Гребінчиною гнучкості і вміння пристосовуватись до літературних і не тільки літературних обставин...” [5, 193-194].

Уже мовилося про те, що М. Зеров “почасти” зараховував Є. Гребінку до “наслідників” І. Котляревського, власне, до явища “котляревщини” в нашому письменстві. Учений мав на це підстави, а П. Филипович, який побачив у Є. Гребінки і прагнення до оновлення літератури, певною мірою розшифрував те зеровське “почасти”. У статті-передмові “Пушкін в українській літературі” він доволі переконливо продемонстрував це на прикладі перекладеної Є. Гребінкою поеми О. Пушкіна “Полтава”. “Гребінчина “Полтава”, – нотує П. Филипович, – цікава для нас як яскраве свідчення того, що перекладач може відтворювати чужий зразок лише в межах, даних йому сучасним розвитком літературної мови та стилістичними традиціями попередніх літературних шкіл. У нарисі М. Зерова “Нове українське письменство” (вип.1) доведено, що Гребінчин переклад “Полтави” продовжує традицію “Перелицьованої Енеїди” з її навмисне простацьким стилем, вульгаризмами, удаваною наївністю

і т.п.” [4, VIII]. Аналітичні судження П. Филиповича щодо перекладеної “Полтави” цікаві й тим, що вчений звертає увагу на очевидну невиробленість тогочасної української мови, зокрема, для відтворення абстрактних понять, які Є. Гребінка в перекладеному варіанті мусив замінити “образовістю цілком конкретною, зафарбованою часто нецеремонними дотепами народного прислів’я... Література до таких абстракцій ще не підносились...” [4, VIII]. Тут П. Филипович називає загалом об’єктивну причину спрощення (якщо не спрощачення) перекладу щодо оригіналу. Але дослідник веде мову і про усвідомленість чи, правильніше сказати, неусвідомленість Є. Гребінкою такого спрощення-спрощачення: “Гребінка, певно, не думав, що він “перелицьовує” Пушкінову поему за зразками “Енеїди” Котляревського та його ранніх наступників і дає матеріали для жартів та пустотливого дозвілля” [4, VIII]. І ще важливе міркування до теми: “Гребінка йшов за традицією “Енеїди” мимо своїх уподобань, несвідомо, – йшов тому, що іншого розробленого стилю для **поєми** тоді ще не було в українському письменстві. Певно, самому Гребінці та його сучасникам переклад не здавався таким “простацьким” та “зовсім недоладним”, як, наприклад, Олені Пчілці 1912 року на сторінках “Рідного Краю” [4, IX]. Зрештою, П. Филипович називає Гребінчину “Полтаву” не перекладом, а переробкою, висловлює й аргументує вельми важливе судження про те, що, “знизивши стиль (поєми. – В.П.), Гребінка неминуче мусів знизити й ідеологію, бо “форму” і “зміст” не можна роз’єднати в художньому творі...”. І далі: “Ми й бачимо, як змінює він пушкінську ідею державності, суворої та творчої, прислужницьким вихваланням вигаданих щедрот царських...” [4, X]. Акцентуючи такі риси перекладеного Є. Гребінкою твору, П. Филипович налаштований доволі критично, бо ж зауважує, що в ті роки, коли перекладав Є. Гребінка “простацьким” стилем, торувалися вже й інші творчі шляхи. Для прикладу дослідник наводить зразки перекладу “Полтави” тогочасним поетом О. Шпигоцьким (“Шпигоцький лишив кілька дрібних, але цікавих для доби раннього українського романтизму спроб – до них треба зарахувати переклади з “Полтави”... [4, XI]).

Отже, не ставлячи перед собою завдання дослідити “явище Євгена Гребінки” безпосередньо, Павло Филипович досить успішно, хоч, звісно, не всеохопно, осмислив низку ключових проблем стосовно цього письменника і “його” літературного часу, давши дослідницьку інформацію, яка й досі зберігає наукову вагу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Дорошенко В.* Шевченкіана Павла Филиповича (післямова) // *Филипович П.* Шевченкознавчі студії. – Черкаси, 2002.
2. *Филипович П.* Відгуки Бюргерової “Ленори” в українській літературі // *Збірник* заходознавства. – К., 1930. – Ч. 2.
3. *Филипович П.* До історії раннього українського романтизму // *Україна.* – 1924. – Кн. 3.
4. *Филипович П.* Пушкин в українській літературі (передмова) // *Пушкин О.* Вибр. тв. / За ред. П. Филиповича. – К., 1927.
5. *Филипович П.* Шевченкознавчі студії. – Черкаси, 2002.
6. *Наєнко М.* Художня література України: Від міфів до модерної реальності. – К., 2008.

Отримано 8 грудня 2011 р.

м. Черкаси